

Андрій ФЕЛОНЮК (Львів)

Долинська Мар'яна. Історична топографія Львова XIV–XIX ст. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2006. – 356 с.

Дослідження з містознавчої проблематики в Україні, особливо монографічного характеру, у наш час є досить рідкісним явищем¹. Це твердження також стосується наукових розробок історичної топографії міст при застосуванні міждисциплінарних підходів, які полягають у поєднанні методів різних спеціальних історичних дисциплін і окремих наук. В українській історіографії відомо кілька монографій, де об'єктом розгляду є історична топографія, яка досліджується при застосуванні археологічних, писемних та картографічних методів². В окремих авторів неправильно вживається термін “соціотопографія”, недотримано методики соціотопографічного дослідження тощо³. Відчувається відсутність теоретично-методичних напрацювань у сфері історичної топографії і соціотопографії. Монографія львівського історика Мар'яни Долинської, в якій актуалізується міждисциплінарний метод аналізу міста та обґрунтовуються теоретичні аспекти вивчення міського простору, є знаковою подією в сфері історичної урбаністики.

Об'єктом дослідження взято історичну топографію Львова магдебурзького періоду. Історичною топографією, на думку авторки, є міждисциплінарна методика дослідження історії формування, розвитку і змін території міста, тобто вивчення його просторової організації. Мар'яна Долинська – знаний фахівець у дослідженні історичної топографії і соціотопографії Львова, яка займається згаданою проблематикою більше десяти років. За цей час вона опублікувала

¹ Див., напр.: Івакін Г. Ю. Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. – К., 1996; Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (Соціально-правові взаємини). – Львів, 2003.

² Толочко П. Історична топографія стародавнього Києва. – К., 1972; Климовський С. І. Соціальна топографія Києва XVI – першої половини XVII сторіччя. – К., 2002; Петров М. Історична топографія Кам'янець-Подільського кінця XVII – XVIII ст.: (Історіографія джерела). – Кам'янець-Подільський, 2002; Попельницька О. Історична топографія Київського Подолу XVII – початку XIX ст. – К., 2002.

³ Див., напр.: Климовський С. І. Соціально-топографічний розвиток Києва XVI – першої половини XVII сторіччя. Автореф. дис. ... канд. іст. н. – К., 1997; Жук О. М. Історична топографія Луцька X–XVIII ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. н. – Львів, 2000; Петрович В. В. Історична топографія міста Володимир Х–XVIII ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. н. – Львів, 2003.

низку праць, що розкривають методику ретроспективної історичної топографії, з'ясовують її окремі термінологічні особливості, локалізацію нерухомостей на прикладі території Львова⁴. Авторка у своїх дослідженнях, порушуючи зазначені питання з урахуванням досвіду польських, чеських, німецьких, американських учених опрацьовує теоретичні питання, ґрунтуючись на джерельній базі Львова, що уможливило ефективне інтердисциплінарне комплексне опрацювання міського простору Львова і містечок Галичини⁵, акцентує увагу на термінологічних і методичних недоліках української історіографії у соціотопографічному дослідженні⁶, розробляє методи аналізу картографічних⁷, масових писемних⁸ джерел з метою їх міждисциплінарного поєднання при дослідженні проблем історичної топографії Львова, а також застосуванні соціотопографії як міжгалузевого методу аналізу міста. Наукові дослідження Мар'яни Долинської в сфері історичної топографії Львова є певною відповіддю на невтішний стан розробки цієї проблематики її попередниками. Окрім фахових досліджень у різних ділянках історії Льво-

⁴ Долинська М. Українська дільниця Львова у XVI–XIX ст. (соціотопографічна характеристика): Автореф. дис. ... канд. іст. н. – Львів, 1997; *її ж.* “Вступ до соціотопографії” як узагальнений метод історико-архівних попередніх досліджень в реставрації архітектурних об'єктів // Вісник Національного ун-ту “Львівська політехніка”. Архітектура – Львів, 2001. – № 429. – С. 166–173; *її ж.* Йосифінська метрика як джерело для вивчення території львівських передмість // Просемінарії “Княжі часи”. Давній Львів. – Львів, 2003. – С. 47–54; *її ж.* Соціотопографічна характеристика Української (Руської) дільниці Львова у XVI–XVIII. Загальні зауваги // До джерел: Зб. наук пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – К.; Львів, 2004. – Т. 1. – С. 766–780; *її ж.* Методика ретроспективного відтворення історичної топографії Львова та містечок Галичини (аналіз і порівняння фіскальних документів XVII–XIX ст.) // Історична топографія і соціотопографія України Зб. наук пр. – Львів, 2006. – С. 46–59. Див. також її праці про м. Кути (Косівщина): *її ж.* Йосифінська метрика Кут – джерело для соціотопографічного аналізу містечка // Народознавчі зошити. – Львів, 2002. – Ч. 1. – С. 3–17; *її ж.* Історична топографія нерухомої власності містечка Кути (основні точки, шляхи обходу) // Там само. – Львів, 2004. – Ч. 1–2. – С. 563–581; *її ж.* Ретроспективна топографія містечка Кути: метод дослідження, конскрипційний та етнічний аналіз // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2002. – Вип. 6. – С. 259–268.

⁵ Долинська М. До проблеми складових та джерел соціотопографії // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2003. – Вип. 7. – С. 420–433.

⁶ Долинська М. Термінологічні спокуси і пастки для українських “соціотопографів” // Український гуманітарний огляд. – К., 2003. – Вип. 9. – С. 26–43; *її ж.* Відповідь Сергію Климовському // Там само. – К., 2004. – Вип. 10. – С. 257–259.

⁷ Долинська М. Елементи картографічного методу дослідження у вступі до соціотопографії // Історичне картознавство Зб. наук пр. – Львів; К.; Нью-Йорк, 2004. – С. 44–54; *її ж.* Маловідома літографічна карта Львова першої половини XIX ст. // Там само. – С. 266–270.

⁸ Долинська М. Йосифінська метрика Кут... – Ч. 1. – С. 3–17; *її ж.* Йосифінська метрика як джерело для вивчення території львівських передмість – С. 47–54; *її ж.* Неопублікований список “Головного інвентаря ста ланів...” 1608 р. для міста Львова // Наукові зошити історичного ф-ту Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка: Зб. історичних праць. – Львів, 2005. – Вип. 7. – С. 89–105; *eadem.* Preservation Preproject Research Based on Social & Topographical Testimonial // The International Conference on Conservation. Conference Papers. – Kraków, 2000. – P. 380–382.

ва: соціально-економічній історії національних громад⁹, історії мистецтва і архітектури¹⁰, в яких питання історичної топографії досліджувалися побіжно, маємо науково-популярні розвідки, присвячені цій проблематиці. До них відносимо праці відомого історика Івана Крип'якевича¹¹, географа Олени Степанів¹², краєзнавця Йосипа Гронського¹³, мистецтвознавця Володимира Вуйцика¹⁴, архітектора Романа Могитича¹⁵ та ін. Більшу увагу історичній топографії приділяли і приділяють у пресі, нефахових публікаціях, мемуарах¹⁶. У них інформація про топографічні об'єкти, їх розташування тощо часто подається помилково. У монографії М. Долинської – підсумку її наукових пошуків у ділянці історичної топографії Львова – вперше комплексно проаналізовано цю проблематику.

Для характеристики просторової структури міста XIV–XIX ст. М. Долинська використала елементи системного аналізу та методи ретроспективного відтворення історичної топографії. При застосуванні системного підходу місто аналізується (моделюється) як складна ієрархічна система, створена людиною, із соціальними, урбаністичними, господарськими, урбаністичними властивостями території, історична топографія якої вивчається. Натомість метод ретроспективного відтворення історичної топографії полягає в теоретичному конструюванні через аналіз, порівняння і зіставлення “джерел різних типів і видів та застосування методів деяких допоміжних історичних дисциплін і самостійних наукових галузей” (с. 62) “великомірних схем урбаністичного об'єкта на декілька часових зрізів” (с. 58). Згадана методика при вивченні історичної топографії міста і використання елементів системного підходу для дослідження історико-територіальної організації, в даному випадку Львова, є надзвичайно важливою заслугою авторки, оскільки вона фактично першою розробила й випробувала її.

З огляду на означені теоретичні засновки робота умовно поділяється на дві частини. Перша частина, до якої входять розділи 2–3, стосується розгляду підставових методологічних засад і термінологічних проблем історичної топографії і

⁹ Капраль М. Національні громади... – С. 247–313.

¹⁰ Вуйцик В. Територіальний розвиток міста Львова (до 1939 р.) // Вісник ін-ту «Укрзахідпроектреставрація». – Львів, 1997. – № 8. – С. 41–48; його ж. Будівельний рух у Львові другої половини XVIII ст. // Записки НТШ. – Львів, 2001. – Т. 241: Праці Комісії архітектури містобудування – С. 113–125; Могитич Р. Передмістя самоврядного Львова у першій половині XVII ст. // Вісник ін-ту «Укрзахідпроектреставрація». – Львів, 2003. – № 13. – С. 33–51.

¹¹ Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. – Львів, 1990; його ж. Топоніміка старого Львова // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – К., 1964. – № 5 (67). – С. 85–87.

¹² Степанів О. Сучасний Львів: Путівник – Вид. стереотипне – Львів, 1992.

¹³ Гронський Й. Будні середньовічного Львова // Жовтень – Львів, 1981. – № 10. – С. 115–128; 1983. – № 3. – С. 99–107; 1984. – № 7. – С. 95–101; № 8. – С. 90–96.

¹⁴ Вуйцик В. Львівські фіртки. Штрих до історії міських фортифікацій // Галицька брама. – Львів, 1996. – № 57–58. – С. 14–15.

¹⁵ Могитич Р. Стефан Львович, або ж як львів'яни гору перенесли // Галицька брама. – Львів, 1999. – № 9–10. – С. 16–17.

¹⁶ Періодичне видання “Галицька брама”, “Будуймо інакше”; Лемко І. Львів понад усе. – Львів, 2003; та ін.

соціотопографії (розділ 2) та впровадження до методики ретроспективного відтворення історичної топографії Львова і містечок Галичини (розділ 3).

У другій частині власне на прикладі дослідження історичної топографії Львова авторка намагається показати ефективність запропонованої методики і системного аналізу. Міську територію магдебурзького Львова М. Долинська вважає складною структурою, і, щоб детально її вивчити, на її думку, варто дослідити кілька її підсистем чи елементів, а саме:

- межі адміністративних одиниць (передмість, міських сіл);
- міську територію;
- історичний ландшафт;
- відносини власності.

Для дослідження перерахованих підсистем вона використовує такі критерії:

- просторово-адміністративний;
- просторово-територіальний;
- способи господарювання і забудови (для історичного ландшафту).

Відповідно і в основу структури цієї частини роботи, що стосується безпосередньо історичної топографії Львова, покладено згадані чотири підсистеми (відповідно розділи 4–7).

Перший розділ “Огляд джерел і літератури” (с. 9–35) присвячений аналізу джерельної бази дослідження.

Джерела охарактеризовано за видовою ознакою. Спершу розглянуто податкові (шосові) реєстри, люстрації та інвентарі, Йосифінську і Францисканську метрики і наративні джерела. Впадає у вічі детальний джерелознавчий аналіз підставових джерел з перерахованих груп із зовнішньою характеристикою документів (структура записів, почерговість внесення джерельної інформації тощо).

Огляд літератури чітко поділяється на дві частини. У першій ідеться про дотеперішню літературу предмета дослідження (с. 22–27), а саме: наукову науково-популярну і нефахові писання аматорів історії в питаннях історичної топографії Львова магдебурзького періоду локалізації окремих об’єктів, теоретичних конструкцій планувальної структури середмістя тощо. Друга частина історіографічного нарису – це розгляд літератури як зарубіжної (німецької, польської та ін.), так і української щодо соціотопографії та історичної топографії (с. 27–35). При огляді цього блоку літератури помітне намагання авторки критично розглядати доробок особливо українських авторів, що стосується питань історичної топографії Києва і Луцька (с. 27–28, 30–35). М. Долинська в кожному випадку аргументує свої критичні зауваження щодо невідповідності вживання термінів «соціотопографія», «історична топографія». З цього погляду також є цінним її історіографічний нарис при оцінці доробку української історіографії з проблем, які намагається розв’язати авторка на прикладі Львова; цей нарис вводить читача в літературу предмета дослідження з критичною оцінкою ключових висновків українських істориків у питаннях історичної топографії і соціотопографії.

У другому розділі “Ретроспективна історична топографія як “Вступ до соціотопографії”: методологічні засади, термінологічна проблема” (с. 36–62) авторка намагається звести до однієї дефініції різнопланові визначення соціото-

пографії, запропоновані польськими та українськими істориками. Врешті, пропонує власне визначення соціотопографії як міжгалузевого методу дослідження в системі історичних дисциплін, який передбачає нанесення результатів дослідження соціальної історії на топографічну підоснову. У цьому розділі М. Долинська також ставить питання класифікації джерел соціотопографії

Поясненню методики ретроспективного відтворення історичної топографії Львова присвячено третій розділ “Методика ретроспективного відтворення історичної топографії Львова та містечок Галичини” (с. 62–86). Передрозкриттям її особливостей авторка аналізує та зіставляє писемні, урбанонімічні й картографічні джерела та на прикладі Львова і містечка Кути застосовує цю методику

У четвертому розділі М. Долинська, використавши критерій просторово-адміністративного поділу міської території (с. 87–128), розглядає питання розмежування передмість і міських сіл, кордони самих передмість і межі з підзамчанською юрисдикцією. Частина розділу присвячує міським селам, їх адміністративній належності до міста. Характеризує внутрішні і зовнішні кордони передмість Львова, доводить, що вони практично не змінювалися впродовж XIV–XVIII ст.

Натомість п’ятий розділ присвячено безпосередньо міській території Львова маґдебурзького періоду (с. 129–158) з огляду на просторово-територіальний критерій. М. Долинська в ньому вирішує кілька важливих питань, пов’язаних з поняттям терміна “передмістя”, локалізацією окремих ланів і сіл, формуванням загальної міської території, і приходять до висновку про надання місту в другій половині XIV ст. 100 ланів, а не 170, як вважали окремі дослідники.

У шостому розділі “Історичний ландшафт львівських передмість” (с. 159–221) на підставі Йосифінської метрики авторка з’ясовує вплив способів господарювання та забудови на формування історичного ландшафту. Окрім цього, розглядає гороніми (походження назв топографічних об’єктів) на території поза мурами Львова, поняття “вулиць” та локалізує передміські млини, тим самим демонструючи ефективність методики ретроспективного відтворення історичної топографії.

В останньому розділі проаналізовано риси власності на львівських передмістях (с. 159–221), розглянуто питання підміських фільварків та локалізації юридик. У схематичній формі в ньому також показано взаємозалежність між територіальними утвореннями і стосунками власності (суб’єкти та об’єкти власності, спосіб господарювання і забудови).

Після основної частини роботи йдуть висновки, які також подані в скороченому вигляді англійською мовою, список використаних джерел і літератури, додатки та детальні покажчики (тематично-топонімо-географічний, предметний, іменний), що значно полегшує орієнтацію в книзі. Рукописні матеріали почерпнуті з шести українських (львівських) та зарубіжних архівних зібрань. У списку використаної літератури представлено обширну польську літературу з питань соціотопографії, доробок української історіографії в ділянці історичної топографії, дослідження істориків XIX–XX ст.

Хотілося б також звернути увагу на окремі недоліки дослідження, які можна поділити на дві групи.

До першої групи належать вади, які стосуються підставових елементів дослідження історичної топографії Львова, проведеного у розділах 4–7. Серед головних недоліків недостатньо повне опрацювання двох останніх елементів функціонування міської території в окреслений період, а саме – історичного ландшафту і відносин власності (розділи 6–7). Це спричинено використанням обмеженого кола джерел – як описово-статистичних: податкових реєстрів, королівських люстрацій, так і актової документації (особливо при висвітленні сюжетів про млини, юридики, фільварки, дворики тощо). Розгляд зазначених питань проведено фактично на підставі люстрації Львівського староства 1570 р., опису ста ланів 1608 р., шосових реєстрів 1734, 1768, 1770–1771 рр., Йосифінської та Францисканської метрик. Хоча для локалізації млинів і обґрунтування інших питань, пов'язаних з ними, варто було використати інші джерела, про які йтиметься нижче. Також є помітною вузькою історіографічною базою при характеристиці, наприклад, юридик. Ці два аспекти (вузька джерельна база дослідження і обмежений діапазон літератури) спричинилися до нерівномірного дослідження питань, поставлених безпосередньо у цих двох розділах. Так, питання, що стосуються переважно елементів історичної топографії, розкриті добре, інші – значно гірше (с. 168–182, 182–205).

До другої групи недоліків належать певні прорахунки в технічному оформленні книги, її макеті, коректурі, оформленні наукового апарату тощо.

Поверховість викладу матеріалу окремих параграфів двох останніх розділів, як зазначалося вище, зумовлено опрацюванням вузької джерельної бази, яка не дає змоги належним чином висвітлити питання власності на передмістях Львова за такий великий проміжок часу. Робота з вище переліченими масовими документами є недостатньою при характеристиці питань власності. Авторці слід було використати генеральну люстрацію передмість Львова 1712 р.¹⁷, реєстри чиншового податку з нерухомості (1732–1774 рр.)¹⁸, які є надзвичайно важливими джерелами для відтворення історичної топографії передмість у XVIII ст. Цінним джерелом для дослідження нерухомої власності, історичної топографії, питання юридик є люстрації старостинської юрисдикції 1763 і 1765 рр.¹⁹, матеріали війтівсько-лавничого уряду старостинської, інших юридик²⁰, інші рукописні документи. Очевидно, певну порівняльну цінність мають джерела подібного характеру, що стосуються передмість, наприклад, Познані і Варшави, які введені до наукового обігу²¹.

¹⁷ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові). – Ф. 52: Магістрат міста Львова. – Оп. 2. – Спр. 801. – С. 186–223.

¹⁸ Там само. – Спр. 728. – С. 1–179; Спр. 729. – С. 186–200, 225–370; Спр. 730. – С. 86–173.

¹⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі – AGAD). – Archiwum Skarbu Koronnego (далі – ASK). – Oddział XLVI. – Sygn. 27. – К. 8v.–14v. (1765); Metryka Koronna (далі – МК). – Oddział XVIII. – Sygn. 57. – К. 6–17v. (1765 р.); ЦДІА України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 392. – Арк. 15–17.

²⁰ ЦДІА України у Львові. – Оп. 2. – Спр. 556–584.

²¹ *Opisy i lustracje Poznania z XVI–XVIII wieku / Przygotował do druku Marian J. Mika.* – Poznań, 1960; *Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1510–1770 / Wyd. Anna Berdecka, Janina Rutkowska, Anna Sucheni-Grabowska, Hanna Szwankowska.* – Warszawa, 1963.

Слід наголосити на недостатньому використанні польської історіографії для характеристики явища юридик (с. 224–225), поняття двориків, фільварків тощо. Скажімо, варто було навести визначення юридик польського історика Юзефа Мазуркевича²², врахувати результати дослідження щодо місця дворів, фільварків на передмістях інших великих міст Речі Посполитої польського історика Терези Зелінської²³. Поза увагою авторки також лишилася монографія Софії Кулеєвської Топольської про правову структуру міської агломерації Познані XV–XVIII ст., в якій проаналізовано низку питань, які більшою чи меншою мірою порушуються у рецензованій праці. Серед них, наприклад, генеза передміських осад, питання їх просторового розміщення²⁴. Авторка також не аналізує в історіографічному нарисі й не використовує в дослідженні книгу Миколи Петрова з історичної топографії Кам'яця-Подільського кінця XVII – XVIII ст., в якій автор розглядає питання історичної топографії на підставі кількох люстрацій міста у XVIII ст.²⁵. Поряд із цими працями авторці слід було використати низку досліджень, що стосуються передмість інших міст Королівства Польського і Речі Посполитої, їх забудови, а відповідно і видової характеристики, питань юридик, досвід вивчення горонімів тощо²⁶. Інформація, почерпнута з цієї фахової літератури, надала б змогу рельєфніше висвітлити окремі питання, пов'язані з історичною топографією Львова зазначеного періоду.

У тематичній розробці підрозділи 6-го розділу є нерівноцінними. Питання, окреслене у першому підрозділі – “Вплив способу господарювання на історичний ландшафт” (с. 160–168) – розкрито поверхово порівняно з проблемою, наприклад, “Вулиць львівських передмість” (с. 182–205). У назві першого параграфа другого

²² *Mazurkiewicz J.* *Jurydyki Lubielskie.* – Wrocław, 1956.

²³ *Zielińska T.* *Szlachecy właściciele nieruchomości w miastach XVIII wieku.* – Warszawa; Łódź, 1987. – S. 47–77. Зокрема, у третьому розділі дослідження розглядається питання локалізації шляхетської власності на терені міст, кордонів міської території, слідів шляхетської власності в назвах вулиць та ін. (S. 78–110).

²⁴ *Kulejewska-Topolska Z.* *Struktura prawna aglomeracji osadniczej Poznania od XV do końca XVIII wieku.* – Poznań, 1969. – S. 9–61.

²⁵ *Петров М.* *Історична топографія Кам'яця-Подільського.* – С. 135–153. У ній також йдеться про дворики, корчми тощо на передмістях цього міста.

²⁶ *Jasiński T.* *Przedmieścia Torunia i Chłmna.* – Poznań, 1982; *Buczyński M.* *Nazwy ulic i przedmieść Lublina* // *Rocznik Lubelski.* – Lublin, 1962. – T. V. – S. 251–268; *Szymański S.* *Urbanistyczno-architektoniczne formowanie się Grodna w okresie od XIV–XVIII w.* // *Rocznik Białostocki.* – Białystok, 1970. – T. IX. – S. 237–263; *Niewiński A.* *Przestrzeń kościelna w topografii średniowiecznego Krakowa (Próba syntezy).* – Lublin, 2004; *Isajewicz J.* *Uwagi w sprawie oceny prawnej istoty i społecznej treści miejskich jurydyk w dawniej Rzeczypospolitej* // *Czasopismo prawno-historyczne.* – Poznań, 1959. – T. XI. – Zeszyt 1. – S. 145–155; *Kolak W.* *Jurydyki krakowskie* // *Archeion.* – Warszawa, 1962. – T. XXXVIII. – S. 219–240; *Zielińska T.* *Siedziba szlachecka w dużym mieście polskim XVIII stulecia* // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej.* – Warszawa, 1981. – R. XXIX. – Nr. 3. – S. 313–332; *Pazyra S.* *Geneza i rozwój miast mazowieckich.* – Warszawa, 1959; *Berdecka A.* *Zajazdy i hotele* // *Historia kultury materialnej Polski w zarysie / Opr. pod red. Witolda Hensla i Jana Pazdira.* – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1978. – T. IV: *Od powstania XVII do końca XVIII wieku.* – S. 305–310; *Kalinowski W.* *Budownictwo miejskie* // *Ibidem.* – S. 216–227; etc.

підрозділу 6-го розділу варто було лишити тільки те, що подано в дужках, – “Гороніми історичних передмість Львова”, оскільки її перша складова фактично повторює назву підрозділу “Неадміністративні утворення”. Очевидно, слід було цей параграф назвати “Гороніми львівських передмість”, тому що означення “історичні передмістя”, крім того, що вжито авторкою вперше, викликає риторичне запитання: чи були неісторичні передмістя і що таке взагалі історичні передмістя Львова?

Зупинимось на окремих конкретних зауваженнях.

“Північна частина львівських передмість вважалася територією єдиного Краківського передмістя без наголошування на окремішності Старостинської юридики” (с. 120). Це твердження є правильним лише частково, оскільки люстрації Львівського староства з XVII–XVIII ст. чітко окреслюють межу поміж староством і міською територією. Авторка спирається на аналіз двох податкових реєстрів, складених на вимогу військ, які квартирували у Львові. Міські збирачі податків (екзекутори) були лише виконавцями волі військових і, зрозуміло, не акцентували уваги на адміністративному підпорядкуванні тих об’єктів власності, з яких збирали податок. Підтвердженням цієї думки також є окреслення чиншівників як “чиншівники” без їх переліку. Натомість у генеральній люстрації старостинської юрисдикції 1765 р. територію, підпорядковану адміністрації Низького замку, умовно поділяють на п’ять частин: Краківське передмістя, Підзамче, Підгороддя, під Високим Замком і під Знесінням²⁷. Щодо Краківського передмістя, то тут згадуються також євреї, які проживали на лівому боці Полтви на міській території, однак, як відомо, підпорядковувалися у правовому та адміністративному відношенні львівському воєводі. Люстрації 1616 і 1661 рр. засвідчують формулювання “Замкове передмістя” при переліку податків, які мали сплачуватися для замкової адміністрації²⁸. Таким чином, як впливає з документів, недоцільно, принаймні беззастережно, об’єднувати під однією назвою власне територію Краківського передмістя міської юрисдикції із територією, безпосередньо підпорядкованою старостинському уряду.

“... У функціонування яких (юридик на старостинській території – А. Ф.) намагався втручатися магістрат міста” (с. 246, 257). Тут є помилкове припущення. Авторка, аналізуючи джерела (особливо податкові реєстри), не враховувала мети, з якою вони склалися, наприклад, 1768 р. для отримання грошей російськими військами. Тому в реєстрах зазначалася лише нерухомість шляхти і духовенства, з якої, за звичайних умов, міська влада фактично не збирала податків. Ті фінансові інвентарні описи львівських передмість, які використала авторка, утворені міськими канцеляристами на вимогу квартируючих у Львові військ містять частково інформацію зі старостинської юридики; їх не варто розглядати як свідчення втручання міської влади у справи старостинської адміністрації та юридик на території її підпорядкування.

²⁷ AGAD. – ASK. – Oddział XVIII. – Sygn. 57. – K. 17v.

²⁸ Ibidem. – Sygn. 47. – K. 98; Lustracja województwa ruskiego 1661–1665. Część II. Ziemia lwowska / Wyd. Emilia i Kazimierz Ałamowscy. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974. – S. 4.

“Це стосується і плутанини з атрибутивним компонентом щодо назви *Тарнавка*” (с. 131). У переважній більшості документів *Тарнавка* атрибується юридикою²⁹. *Тарнавка* належала до юридик, в яких не існувало війтівсько-лавничого уряду, тобто у судових питаннях її жителі зверталися до замкового (бургграфського) суду Війти, які згадуються у протоколах війтівсько-лавничих книг замкової юрисдикції, виконували лише адміністративні функції³⁰. Цією юридикою, на якій знаходилося 14 халуп, станом на 1763 р. володіли домініканці³¹.

“Відсутність будь-якої згадки про фільварки у фіскальних документах перших двох третин XVIII ст. дозволяє принаймні поставити питання, чи не були в той час тотожними поняття фільварок і двір” (с. 167). Слід заперечити це авторське ототожнення двориків* із складовими елементами фільварків. Варто наголосити на тому, що за призначенням, а відповідно і видовою характеристикою, дворики на львівських передмістях зустрічалися трьох видів. Перший – дворик як резиденційна садиба, в якій, з огляду на внутрішнє (наявність дерев'яного або мурованого палацу із спальнею, залом, кабінетом та ін.) та зовнішнє розпланування (сад, криниця, стайня, бічна будова для служби, прислуги, шпихлір), створювалися належні умови для проживання власника. За цими ознаками садибу можна прирівняти до передміських палаців. Другий різновид дворика – це передміський заїжджий дворик із шинком, крамницею. Він відрізнявся від двориків першого виду функціональним призначенням (заїжджий двір), а також і спрощеною планувальною структурою (із додаткових будов на подвір'ї містилася лише стайня), виглядом головної будівлі – резиденції. До третього виду передміської садиби відносимо дворик, який виконував декілька функцій – тимчасового чи постійного помешкання власника (резиденції), заїзду (станції, корчми, стайні, возовні), шинку. З цього погляду обмеженими є трактування корчми лише як закладу харчування (с. 161), атрибутування двориків як специфічних домогосподарств (с. 162).

Окремою категорією двориків вважаємо дворики із прилеглими до них: халупами, ґрунтами, полями, садами³². Окремі з них за функціональним призначенням можна прирівняти до передміських фільварків³³ або ж назвати фільварками. Авторське твердження, що фільварки не згадуються в документах перших двох

²⁹ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів – Ф. 4; Баворовські. – Спр. 1042. – Арк. 39; ЦДІА України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 293. – Арк. 15зв.; Оп. 2. – Спр. 627. – Арк. 459; AGAD. – ASK. – Oddział LVI: Inwentarze starostw. – Sygn. L–1/III. – К. 128; МК. – Oddział XVIII. – Sygn. 57. – К. 15v.

³⁰ Війти: 1714 р. – Ян Літвіновський, 1724 р. – Войцех Курецький (ЦДІА України у Львові. – Спр. 562. – Арк. 607–608; Спр. 563. – Арк. 293).

³¹ Там само. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 293. – Арк. 15зв.

* Слово “двір” вживаємо як “дворик”, з огляду на їх розрізнення в джерелах. “Двориків” зустрічаємо найбільше, “дворів” рідше, а “дворищ” і поготів. Очевидно, поділ проводився за величиною цієї садиби.

³² ЦДІА України у Львові. – Оп. 2. – Спр. 801. – Арк. 195, 204–205, 214–215, 222.

³³ Чітке видове означення цієї власності дати важко. Фільварок на передмістях Львова, зрозуміло, своїми розмірами і структурою відрізнявся від фільварків у шляхетських дідичних володіннях. Самі ж передміські фільварки різнилися між собою за величиною, структурою

третин XVIII ст., є неправильним. Наприклад, вісім фільварків занотовано у генеральній люстрації передмість Львова 1712 р.³⁴

На нашу думку, аналіз історичного ландшафту в авторки є неповним. Це помітно, наприклад, у першому підрозділі “Вплив способу господарювання на формування історичного ландшафту” (с. 160–168). М. Долинська досить неповно охарактеризувала елементи господарювання на передмістях. Взагалі не згадано про палаци як не лише відпочинкові резиденції їхніх власників – магнатів, а й осередки збуту фільваркової продукції з їхніх дідичних маєтків. Це стосується і дворів, кількість яких на передмістях була досить значною. Таким чином, авторка в 6-му розділі лише окреслила окремі аспекти історичного ландшафту передмість Львова.

Окрім зауважених недоліків, відзначимо певну термінологічну неузгодженість, яка зустрічається на сторінках книжки. Так, авторка вагається щодо вживання термінів *протокол* чи *матеріал* (с. 13) на означення продуктів діяльності люстраторів. В історіографії усталено називати канцелярський продукт люстрацій, тобто урядових акцій задля опису королівщин – люстраційними актами, або протоколами³⁵. Також слід зупинитися на термінологічному поясненні до графі 3–5 в параграфі сьомого розділу “Взаємозв’язки між територіальними утвореннями та стосунками власності” (с. 249–252). Серед визначень магістрат

тощо. Так, фільварок шляхтича Норсефса, що знаходився на Галицькому передмісті, складався з кількох будинків городу саду і ставка (ЦДІА України Львові. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 801. – Арк. 198). Фільварок Габрієльовка, який у податкових інвентарях XVIII ст. названий юридикою (Там само. – Спр. 619. – Арк. 454; Спр. 627. – Арк. 459; Спр. 664. – Арк. 601; та ін.), 1784 р. раєцький писар Франциск Яскевич продав за чотиритисячі польських злотих львівському купцеві Пйотрові Августиновичу “z [...] przyległościami y należytościami [...] z polami, łąkami, sianażęciami, rezydęcya, czynszownikami, czynszami, ogrodami i ich powinnościami” (Там само. – Спр. 572. – Арк. 232). Проміжним варіантом з огляду на видові показники (розміри, кількість будівель, ґрунтів тощо) можемо вважати Солтисовський фільварок на Тарнавці. Його опис, проведений 1779 р. із фіскальною метою, містить видову характеристику розміри його складових частин. Фільварок складався із подвір’я (забудованої частини) і ґрунтів. На ньому розміщувалися житловий будинок (сіни і кімната) шириною 11, а довжиною 29 ліктів; стайня, шпихлірик – довжина 7 ліктів, ширина 8; стодола – довжина 40, ширина 12 ліктів; хлів (солом’яний дах) і халупа – довжина 18, ширина 9 ліктів. Ґрунти, площею 13 моргів (близько 9 га), були поділені на орну частину (5,5 га) і поле (3,5 га). (Там само. – Спр. 599. – Арк. 18). Підсумувавши можемо зауважити, що передміські фільварки різнилися за функціональним призначенням. Перша категорія фільварків (наприклад, шляхтича Норсефса) – це ті, які забезпечували потреби безпосередньо їхніх власників, і в цьому сенсі своїми функціями нагадували типові передміські дворики (Бобовського Папарівський, М. Жевуського та ін.). Друга категорія – це широкопрофільні фільварки (Свинорія, Солтисовський, Воля Кампановська та ін.), де розвивалися млинарське, рибне господарства, садівництво, виробництво пороху цегли (Свинорія); землеробство, сінокіс (Солтисовський, Габрієльовка) тощо. Дворики з наявними при них халупами, ґрунтами і полями можемо вважати схожими до фільварків другої категорії

³⁴ ЦДІА України Львові. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 801. – Арк. 193, 197–198.

³⁵ *Майборода Р.* Передмова // Люстрації королівщин українських земель XVI–XVIII ст. / Уклала Раїса Майборода. – К., 1999. – С. 7.

ототожнюється з міською радою, а у визначенні “рада, лава” їх означено як підрозділи міської ради. Магістрат – це збірне поняття, що означав міську раду і лаву. Тому райці є членами міської ради, а лавники – лави, а не міської ради (с. 249)³⁶.

На с. 23 у реченні “Зміна власників ланів і ґрунтів...” авторка говорить про лани не в мірничому сенсі, проте не бере це слово в лапки, що обумовила у вступі. Подибуємо тако ж окремі стилістично не доладні вирази, наприклад, “Адміністративні утворення і традиційно відокремлені терени” (с. 25) або “Загосподарування [...] за сільським або фільварковим зразком” (с. 183), “Опрацювання міського простору урбаністичних утворень” (с. 6, 35) тощо.

Проте, незважаючи на зазначені дрібні недоліки, Мар’яна Долинська видала ґрунтовну роботу Перш за все її внесок полягає у чіткому формулюванні терміна соціотопографії, окресленні її джерельної основи, аналізі поняття “вулиці” і горонімів на передмістях, обрахунку 100 ланів, наданих місту в XIV ст., локалізації млинів і юридик тощо. Найбільша заслуга М. Долинської – обрання предметом дослідження історичної топографії Львова XIV–XIX ст., напрацювання методики ретроспективного відтворення просторово-адміністративної організації передмість Львова (ретроспективної локалізації) та спроба її застосування на прикладі львівських передмість. Безсумнівно, наукова громадськість України належним чином оцінить новий науковий здобуток з урбаністики.

³⁶ Капраль М. Функціонування органів влади Львова у XIII–XVIII ст. (Нарис історії інститутів магдебурзького права) // Український історичний журнал. – К., 2006. – № 5. – С. 116.